

II. ABDÜLHAMİT, İTTİHAT VE TERAKKİ VE OSMANLI İŞÇİ SINIFI

Bilim ve Ütopya Dergisi
Kasım 2013, Sayı 233

Yıldırım Koç

Osmanlı İşçi Sınıfı ve Siyasal Gelişmeler

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk 18 yılını kapsayan yaklaşık yarım yüzyıllık dönemde Osmanlı işçi sınıfı birçok açıdan çok zayıftı ve 1908-1913 döneminde önemli bazı eylem ve örgütlenmeler olsa da, Türkiye işçi sınıfına önemli bir örgütlülük ve mücadele mirası bırakmadı. Bu zayıflık nedeniyle, Osmanlı işçi sınıfının Türkiye'nin milli demokratik devriminin önemli ilk adımları olan 1876 ve 1908 mücadelelerinde bağımsız bir güç olarak hiçbir önemli katkısı bulunmadı.

Bu dönemde Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

Osmanlı ülkesindeki halkın işgücünü satarak elde ettiği ücret geliriyle yaşamını sürdüren kesimi, küçük bir azınlık oluşturuyordu. Ücret karşılığında çalışanların büyük çoğunluğu, nakit gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla geçici sürelerle işçilik yapan mülksüzleşmemiş köylülerdi.

Ülke geniş, nüfus azdı. Tarım teknolojisi geriye. İnsanların toprak sahibi olması ve bir çift öküzle ve karasabanla tarımsal faaliyet sürdürerek geçimini sağlayabilmesi olanaktı.

Nüfusun ve ücretli olarak çalışmaya mecbur olanların azlığı nedeniyle, özellikle madenlerde ve yol yapımında zorla çalıştırma uygulaması ("mükellefiyet") vardı. Bu şekilde işçilik yapanlar kendilerini işçi olarak bile kabul etmiyordu.

Osmanlı sanayii, özellikle 1838 Baltalimanı Anlaşması ve sonrasındaki ticaret anlaşmaları sonucunda büyük bir darbe yemişti.

Ücretlilerin çalıştığı işyerleri küçüktü. Bu işletmelerin sahipleri, Marx'ın "Kleinmeister" olarak nitelendirdiği, patronlaşmamış işverenlerdi. Bu işyerlerinde basit yeniden üretim sürdürülüyordu. İşveren de az sayıdaki işçiyle birlikte üretimde çalışıyor ve bir sermaye artırımına (genişletilmiş yeniden üretime) gidemiyordu. Bu işyerlerinde sınıf kimliğinin ve mücadelesinin gelişimi mümkün değildi.

Kamu kesiminde "memur" statüsünde çalıştırılanlar bazı haklara sahipti; ancak belirli bir eğitimden geçmiş bu kesim kendisini "amele"den farklı ve üstün görüyordu. İşçi sınıfındaki bu bölünme, sınıf mücadelesini daha da zayıflatıyordu.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikal örgütlülüğün önemli kaynaklarından biri, ademimerkeziyetçi feodal yapı içinde ortaya çıkan bağımsız ve özgür kentlerdeki loncalarda meydana gelen sınıf farklılaşmasının yol açtığı gizli kalfa örgütlenmeleriydi. Osmanlı İmparatorluğu ise merkezi feodal bir yapıydı. Loncalar, devletin esnafı kontrol altında tutmasının araçlarıydı. Bu nedenle loncalarda sermaye birikimine ve sınıf farklılaşmasına izin verilmedi. Bu da loncalardaki kalfa ve çırakların, haklarını koruyabilmek için ayrı örgütlenmeler yaratmalarını gereksiz kıldı. Lonca sistemi 19. yüzyılın ortalarına doğru büyük ölçüde tasfiye oldu ve bir örgütlülük geleneği devredilmedi.

Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının en önemli nedeniyse, özellikle incelenen dönemde, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnisite ve milliyetlerin (emperyalizmin teşvik ve desteğiyle) Osmanlı'ya karşı mücadeleye girmesiydi. Osmanlı işçi sınıfının önemli bir bölümü, Ermeni, Rum ve Yahudi idi. Ermeni ve Rum işçiler, "Osmanlı" kimliği veya "sınıf" kimliği altında birleşmek yerine, kendi milliyetçi hareketlerinin parçası olmayı ve davranışlarını kendi milliyetçi hareketlerinin çıkarlarına göre belirlemeyi tercih ettiler.

Tüm bunlara ilave olarak, ücretli işgücünün azlığı nedeniyle, işçilerin ücretlerinin köylünün ve esnafın gelirinine göre iyi olması da, örgütlenme ve mücadele eğilimini zayıflattı.

Bu nedenlerle, sözkonusu dönemde Osmanlı işçi sınıfı, Türkiye'nin milli demokratik devrim sürecine bağımsız bir güç olarak katkıda bulunmadı.

II. Abdülhamit her türlü demokratik örgütlenmeye karşıydı. Bu dönemde işçi sınıfının çeşitli kesimleri çok seyrek olarak ve genellikle ücretlerin ödenmesindeki gecikmeleri protesto etmek amacıyla örgütsüz tepkiler gösterdi.

23 Temmuz 1908 öncesinde yaşanan kıtlık sonucunda buğday fiyatlarının artması, insanların satınalma gücünü düşürmüştü. Ayrıca yeni vergiler gündemdeydi. Memur aylıklarının ödenmesinde de aksamalar yaşanıyordu. Ancak işçiler örgütlü değildi ve bağımsız bir güç olarak II. Abdülhamit'e karşı bir mücadele içine girmiyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında "yolu açtı," açılan yoldan işçi eylemleri ve örgütleri geçti. Osmanlı işçi sınıfı 1908 devriminin olgunlaşmasına ve oluşmasına katkıda bulunmadı; ancak bu devrimden en fazla yararlanan sınıf oldu.

Devrim sürecinde bazı memurlar büyük görevler üstlendi. Ancak bu tavır, işçi sınıfının bir parçası olarak sınıf kimliği ve aidiyetiyle değil, ulusal kimlik ve aidiyetle geliştirildi. İşçi sınıfının geniş kesimleri ise bu

demokratik devrim sürecinde rol almadı; ancak demokratik devrim sonrasında yaratılan özgürlük ortamından etkili bir biçimde yararlanmaya çalıştı. Birçok sendika kuruldu. Çok sayıda grev yapıldı. Ancak işçi sınıfının sendikalarda örgütlü kesimleri, 1908 Devrimi öncesinde ve 13 Nisan 1909 günü Padişah ve yandaşlarının İstanbul'da gerçekleştirdikleri ayaklanma (31 Mart Vakası) sırasında, demokratik devrime sahip çıkmadı; bu ayaklanma girişimini bastırmak için oluşturulan Harekât Ordusu'na destek vermedi. İşçi sınıfının sendikalarda örgütlü kesimleri, demokratik devrime karşı 1912 yılında gerçekleştirilen darbeye karşı da sessiz kaldı. Ayrıca, 1912 genel seçimlerinde işçilerin ve sendikaların bir bölümü, Padişah ve yandaşlarının programını savunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekledi. İşçi sınıfının içinde olup "vatansever aydın" kimliğiyle hareket eden memurların dışında, işçi sınıfının geniş kesimleri demokratik devrim sürecine ve demokratik devrimi koruma ve geliştirme mücadelesine katılmadı.

1899-1904 döneminde Jöntürk hareketinin kitlelerle bağının olmadığı ve hareketin önderlerinin böyle bir bağ kurmanın peşinde olmadığını belirtilmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda işçileri ve memurları örgütlenme konusu gündeme alındı. 27-29 Aralık 1907 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Ermeni Daşnak Komitesi'nin katılımıyla yapılan toplantıda, (1) hükümetin efal ve harekâtına karşı silahlı mukavemet, (2) "siyasi ve iktisadi tatil-i işgalât ile silahsız mukavemet (polis ve hükümet memurlarının tatil-i meşguliyeti)" ve (3) vergi vermemek kararı alındı.¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris merkezi 1908 yılı başlarında Cemiyet'in Selanik merkezine Dr.Baha Şakir ve Hüsrev Sami imzalarıyla şu talimatı veriyordu:² "İhtilal işlerinde köylüden pek faydalanılamaz, ancak işçiden çok faydalanılabilir. Bu yüzden Cemiyetin fabrikalara kadar sokulması ve işçiler arasında taraftar edinmesi gerekir. Yakında Kavala, Drama ve İskeçe'deki tütün fabrikaları binlerce işçi ile dolacak. Bilhassa İskeçe fabrikasına gelen işçiler Rodop dağ zinciri ahalisinden olup çoğu okuyup yazma bilir; bunlar üzerinde işlemek gerekir."

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçiler arasında ciddi bir çalışma yürüttüğüne ilişkin belge ve bilgi yoktur.

1913 yılına kadarki dönem, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümetleri çeşitli ölçülerde etkilediği; ancak programını tam olarak uygulayamadığı yıllardır. Ayrıca bu yıllarda Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşen iç isyanlar (Yemen, Makedonya, Arnavutluk) ve yabancı devletlerin saldırıları (İtalyanların Trablus'a saldırıları, Balkan Savaşları), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programının uygulanmasının önündeki önemli engellerdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908 öncesinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumada "Osmanlı" kimliğini öne çıkarıyordu. Bu yaklaşım, Osmanlı halkını oluşturan tüm etnisite ve milliyetlerin bütünleşmesini savunuyordu. Bu süreçte Ermeni, Rum ve Yahudi örgütleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilişkileri iyiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti için öncelik, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün sağlanması ve korunması, Osmanlı halkının bir millete dönüştürülmesi ve insanların kulluktan kurtarılarak özgür yurttaşlar haline getirilmesiydi.

Ancak 1908 sonrasında işçilerin büyük çoğunluğunu oluşturan Ermeni ve Rumlar arasında ayrılıkçı milliyetçilik hakim oldu.

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışıyordu. Karşısındaki güç ise, emperyalist güçlerle işbirliği içindeki Ermeni ve Rum milliyetçileriydi. Ermeni ve Rum işçileri de bunların arkasına takılmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçilere karşı tavrını belirleyen etmen, sınıf çelişkilerinden çok, vatan savunması yapanlarla ayrılıkçılar/bölücüler arasındaki çelişki oldu. Sınıfsal görünümü çatışmanın arkasında milli çatışma yatıyordu.

Bu çelişki, İttihatçıların Osmanlılıktan Türkçülüğe geçişleriyle daha da önem kazandı. İttihatçılar, Rum ve Ermeni milliyetçiliği temelinde örgütlenmiş işçilerle olduğu kadar, Osmanlılık anlayışıyla Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu çatısı altında örgütlenmiş Yahudi işçilerle de karşı saflara düştü.

Osmanlı İşçi Sınıfının Durumu

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerde belirli sayıda vasıfsız işgücü fazlası olmakla beraber, genel olarak işgücü, özel olarak ücretli işgücü ve özellikle de vasıflı ücretli işgücü açığı vardı. Örneğin, 1868 yılında mevsimlik işçi yetersizliği o kadar yaygındı ki, bazı bölgelerde ürünler toplanamadı. 1910 yılında da benzer bir durum yaşandı, hasat kaldırılamadı.

Devlet, işgücü yetersizliği nedeniyle, yol yapımında, madencilikte ve ulaşımda zorla çalıştırmaya başvuruyordu. İşyerlerinde askerlerin ve hükümlülerin çalıştırılması da aynı gereksinimi yansıtıyordu. Ancak buna karşın, kentlerde düzenli iş olanaklarının sınırlılığına bağlı olarak, işsizlik de vardı. İşsizlik genellikle vasıfsız işçiler ve tam mülksüzleşmemiş yarı-işçiler arasında yaygındı.

Tarım ve inşaat sektörlerinde de aynı yapı geçerliydi.

İmalat sanayii sınırlı ölçüde gelişmişti. İmalat sanayiinde kamu kesiminin önemli bir yeri vardı.

¹ Bayur, Y.H., *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I, Kısım 1*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara, 1983, s.398.

² Bayur, Y.H., a.g.k., 1983, s.421.

20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde Osmanlı işçilerinin önemli bir bölümü Ermeni, Rum veya Yahudi idi. Örneğin, 1860'lı yıllarda Bursa'nın nüfusu yaklaşık 70-80 bini ve kentte ham ipek işletmelerinde ("mancınıkhane") çalışan işçi sayısı 6.700-7.800 arasındaydı. Bursa'da ücretlilerin toplam nüfusa oranı yüzde 10 dolaylıındaydı. Bu işçilerin bir bölümü 240-300 işçi çalıştıran işletmelerde istihdam ediliyordu. İşçilerin yüzde 96'sı kadındı; az sayıdaki ustabaşı erkekti. Bu döneme ilişkin konsolosluk raporları, fabrika sahiplerinin Müslüman kadın işçi çalıştırmalarının devlet tarafından yasaklandığını belirtmektedir. Bu nedenle ipek fabrikalarında çalışan işçilerin hemen hemen tümü Ermeni ve Rum'du.³

Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı işletmelerde yabancı işçi çalıştırılıyordu. Bu işçilerin ücretleri genellikle Osmanlı vatandaşlarının ücretlerinden yüksekti. Yabancı uyruklu işçilerle Osmanlı uyruğu işçiler arasında yaygın yakınlaşma ve ortak örgütlenmeler gerçekleşmedi.

Demiryolu inşaatlarında, madenlerde, bankalarda da yabancı uyruklu vasıflı işçiler, ustalar, teknisyenler, mühendisler çalışıyordu.

Osmanlı işçi sınıfında bu dönemdeki katmanlaşma, ulus ve etnisite ile yakından bağlantılıydı ve katmanlar arasındaki çelişkiler hem işyerlerindeki konum farklılıklarının, hem de bu dönemde keskinleşen ulusal ve etnik zıtlıkların sonucuydu.

En üst katmanda, yabancı işçiler vardı. Bunlar diğer işçilere göre çok yüksek ücret alıyorlardı ve işverene çok yakındılar. Bu nedenle özellikle Müslüman işçilerle ciddi sorunlar yaşıyorlardı.

Yabancı işçilerin altındaki tabakada Rum ve Ermeni işçiler vardı. Rum ve Ermeni milli hareketleri, Avrupa ve ABD tarafından destekleniyordu. Rum ve Ermeni işçilerin yabancı işçilerle ilişkileri iyi, Müslüman işçilerle kötüydü.

Osmanlı memurları ve çeşitli etnisitelerden Müslüman ve Yahudi işçilerin tam mülksüzleşmiş olanları bir alt tabakayı oluşturuyordu. Onların altında da yarı-mülksüzleşmiş, dönem dönem geçici işçilik yapan Müslüman işçiler bulunuyordu.

Rum, Ermeni ve Yahudi işçilerde işçilik bilinci gelişmişti; sınıf bilinci geliyordu. Ancak bu dönemde yaşanan etnik zıtlıklar, bilinçli Ermeni ve Rum işçilerde bile etnik kimliğin sınıf kimliğinin önüne geçmesine neden oluyordu. Müslüman işçilerin önemli bir bölümü vasıfsız ve geçici işçiydi. Bu işçilerin bir bölümünde işçilik bilinci bile yeterince gelişmemişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi kuruluşlarında 1913 yılında 44 bin ve 1915 yılında da 38,8 bin kişi çalışıyordu.

Savaş öncesindeki dönemde sanayi işçilerinin önemli bir bölümü de yabancı uyrukluuydu.

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 18,5 milyonduydu ve bunun 15,0 milyonluk bölümünü Müslümanlar oluşturuyordu. 1915 sanayi sayımının yayımlanan sonuçları kapsamında 14,1 bin işçi çalışıyordu. Bunların yalnızca yüzde 15'i Müslüman, yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni ve yüzde 10'u Yahudi'ydi.

Osmanlı Devleti'nde ayrıca memurlar vardı. Memur sayısının 1910 yılında 138 bin ve 1911 yılında 97 bin olduğu tahmin edilmektedir. Yalnızca Düyun-u Umumiye'de 1912 yılında 9 bin memur çalışıyordu. Ancak memurlar, yaşamlarını ücret geliriyle sürdüren insanlar olmalarına karşın, kendilerini "ameleler"den farklı görüyorlardı.

Donald Quataert, 20. yüzyılın başında madenlerde çalışan işçi sayısının 15 bin dolayında olduğunu tahmin etmektedir. Vedat Eldem'in 1911 yılına ilişkin tahmini ise 14,8 bindir. 1910'lu yıllarda Batı Anadolu'daki zımpara taşı ocaklarında çalışmak için İtalya'dan ve Yunanistan'dan galeri işçileri geliyordu.

Vasıflı işgücünün (işçinin) azlığı, meslek sahibi ücretlilere kendi işyerlerini açma olanağını tanıyordu. Ayrıca, kolayca toprak edinebilme olanağı da, tam olarak mülksüzleşmiş işçilerin bile davranışlarını etkiliyordu.

1908 Devrimi sonrasında işçi sınıfı içinde etnik aidiyetin ikinci plana itildiği ve sınıf kimliğinin öne çıktığı kısa bir dönem yaşandı. 1908 grevlerinde bu özellik ön plandadır. Ancak daha sonraki yıllarda, özellikle de 1912-1913'teki Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun yenilgisi, Batı Trakya'da Yunan zulmü ve Osmanlı'ya sığınan muhacirlerin durumu, etnik kimliği ve çelişkileri yeniden ön plana çıkarttı. Bu çelişkiler Birinci Dünya Savaşı döneminde de devam etti ve keskinleşti.

1908-1913 dönemi grev ve direnişleri, sınıf bilinci ve sınıf dayanışması açısından önemli bir miras bırakmadı.

Çalışma Mevzuatı

1908 yılındaki yaygın grevlerin ardından, 8 Ekim 1908 günü Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat yayımlandı. Bu geçici yasa, ufak değişikliklerle, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'na dönüştü.

Tatil-i Eşgal Kanunu ile, kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren kurumlarda sendikalaşma yasaklandı. Ancak bu yasağı ihlalin yaptırımı, 1 haftadan 6 aya kadar hapis veya 1 liradan 25 liraya kadar para cezasıydı. Ayrıca, bu işyerlerinde çalışanların dernek kurmaları yasak değildi. Yasada işçilere grev hakkı tanındı. Greve gidilebilmesi için önce bir uzlaştırma aşamasından geçme koşulu kondu. Bu kurala uymadan greve gitmenin

³ Erder, L., "Factory Districts in Bursa During the 1860s," *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol.1, No.1, Spring 1975, s.85-99.

cezası ise 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 25 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezasıydı. Bu yaptırımların çok yumuşak olduğu ortadadır.

16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu, “kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur.” (Madde 4) hükmünü getiriyordu. Önceden izin alınmaksızın cemiyet kurulabilecekti. Gizli cemiyet kurmak yasaktı. Kurulan cemiyetin tüzüğü iki nüsha olarak yetkililere verilecek ve cemiyetin yöneticileri bildirilecekti. 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 120. maddesinde 1909 yılında yapılan değişiklikle toplantı ve dernek kurma, anayasal hak haline getirildi. Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamına giren kamuya yönelik hizmet veren işletmelerde çalışan işçilerin ve memurların kuracakları dernekler de bu yasayla hukuki temel kazandı. Diğer bir deyişle, bu işçilerin sendika kurması yasaktı, ancak dernek kurarak örgütlenmeleri olanaktıydı.

İşçi ve Memur Örgütlenmeleri

Bugüne kadarki çalışmalarda saptanan ilk işçi örgütlenmesi, 1894-1895 yıllarında İstanbul'da Tophane fabrikasında gizli olarak kurulmuş olan Amele-i Osmanî Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet de kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra II. Abdülhamit'in ajanları tarafından ortaya çıkarılmış ve dağıtılmıştır; gizli örgütün yöneticileri tutuklanmış ve sürülmüştür.

1908 Devrimi'nden hemen sonra demokratik hak ve özgürlükler kullanılabilir. İşçiler de, sınıf çıkarları veya parçasını oluşturdukları ulusalcı hareketlerin çıkarları doğrultusunda örgütler kurdular.

İstanbul, Selanik, İzmir, Zonguldak, Drama, Kavala, Ksanti, Gümülcine ve Gevgeli'de bu nitelikte örgütler oluşturuldu. İttihat ve Terakki de kendi denetimi altında işçi örgütleri oluşturmaya çalıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 (1329) Kongresinde kabul edilen nizamnamede şu hüküm vardı (M.73) : “Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele kulüpleri küşad edilecektir. Bunlarda da muhitin zihniyet ve ahval-i içtimaiyesine göre esbab-ı istirahat nazar-ı dikkate alınacaktır.” İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara gelmede işçi sınıfına fazla gereksinim duymadı. Bu konuda bir eğilim gösterdiyse de, yoğun bir çaba içine girmede. Ancak ülke bütünlüğünün korunmasında ve vatanın yabancı saldırılara karşı korunmasında işçilerin önemi anlaşıldığından, 1913 yılındaki düzenleme gündeme geldi.

Sosyalist ve komünist hareket ve örgütlenmeler de bu sürece katıldı. Örneğin, Selanik Tütün İşçileri Sendikası, Bulgar komünistlerinin etkinliği altındaydı. A. Benaroya ise Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu kurdu. Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal bir mücadele içindeki hareketler de işçi sınıfı içinde etkili olmaya çalıştı.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Temmuz 1909-Temmuz 1910 dönemine ilişkin yıllık raporunda şu değerlendirme bulunmaktadır:

“Sendikalarıyla en az ilgilenenler Rum işçilerdir. Ortodoks kilisesinin Rum işçi kitleleri üzerinde büyük etkisi vardır. (...) Rum fırıncı, terzi ve kunduracılarının sendikaları doğrudan doğruya milliyetçi örgütlerin denetimi altındadır ve başkanları da sırayla bir rahip, milliyetçi bir avukat ve Selanik Metropoliti (Ortodoks Başpiskoposu)dir.”⁴

V.Glavinof'un 1910 yılında Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu'nu sunduğu raporda da şöyle deniyordu:

“İstanbul, Selanik, Kavala, Drama ve İskeçe'deki Rum örgütleri, birbirlerinden kopuk ve tamamıyla Türkiye'deki Rum milliyetçilerinin etki ve yönetimi altındadır. Söz konusu sendikaların başkanlığına, rahipler hiyerarşisinin üst kademelerindeki piskopos, başpiskopos ve benzeri kişilerin ya da ün yapmış Rum yurtseverlerinin seçilmesi alışıl gelmiş bir olaydır. Bu yüzden bu örgütlerin milliyetçi ve şoven tutumlarına, öteki milliyetlere karşı alabildiğine kin beslemelerine ve yaymalarına şaşmamak gerek.”⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayrı işçi örgütlenmesinden çok, işçi-esnaf ortak örgütlenmesinden yana oldu ve esnaf cemiyetleri üzerindeki etkisi aracılığıyla işçileri de denetim altında tutmaya çalıştı. Bu dönemde kurulan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti'nin nizamnamesinde örgütün amacı şu şekilde ifade ediliyordu:⁶ “Amelenin ustalara karşı riayetlerini ve işlerinde usulü dairesinde hareketlerinin temin edilmesi için bir kat daha dikkat ve itina edileceği gibi amelenin, fırın ustalarını izhar eden ahvalden içtinab etmelerine sarfi mesai edilecektir.”

Mücadele ve Eylemler

İşçi sınıfı, 1870'li yıllardaki eylemlerinde, ülkenin demokratikleşmesi doğrultusunda talepler dile getirmedi. İşçi sınıfından, ülkenin yarı-sömürgeleştirilmesine karşı bir hareket ve tepki de gelişmedi. Tepki, genellikle mutlak yoksullaşma durumunda ve bunun en açık biçimi olan, hak edilmiş ücretlerin alınmaması durumunda ortaya çıkıyordu. Mutlakiyete karşı demokratik talepler bile gündemde değildi.

İşten atılmalara karşı eylemler yapıldı; ancak ekonomik ve demokratik talepler gündeme gelmedi. Eylemlerde sınıf dayanışması da somut bir biçimde hiç ön plana çıkmadı.

⁴ Haupt,G.-Dumont,P., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, s.88.

⁵ Haupt,G.-Dumont,P., a.g.k., 1977, s.93-94.

⁶ Erişçi, L., *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, İstanbul, 1951, s.11.

İşçi sınıfının bir parçasını oluşturan memurlar da bu dönemde çeşitli eylemler yaptılar. Eylemlerin ana nedeni, aylıkların zamanında ödenmemesiydi. Aylıkların zamanında ödenmemesine karşı çeşitli tepkiler gelişti. Bu tepkiyi topluca ve şiddet kullanarak ifade edenler, askerlerdi. Mesleği askerlik olanlar ve geçici bir süre askerlik yapan diğer emekçiler, aylıklarının ödenmemesine sert tepkiler gösterebiliyordu.

Osmanlı Devleti'nde ilk işçi eylemleri dalgası, 1908 Devrimi'nden sonradır.

1908-1914 döneminde işçilerin ve memurların ciddi bir mutlak yoksullaşmayla karşı karşıya bulunduğunu söylemek olanaklı değildir. Vedat Eldem bu durum şu şekilde ifade etmektedir:⁷ “Birinci Cihan Harbi'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar dahil, Ortadoğu ölçülerine göre, refah seviyesi ortanın üstünde sayılabilecek bir memleketti. Hayat nisbeten ucuz olduğu halde, maaş ve ücretler komşu memleketlere nazaran yüksekti.”

Eylem dalgasının en önemli nedeni, 32 yıllık II. Abdülhamit iktidarının zayıflığının görülmesi ve 1908-1913 döneminde de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Padişah yanlıları arasındaki (bazı dönemlerde dengede bulunan) mücadeledir. İktidar zayıftı. Ayrıca, Ermeni milliyetçi hareketi (Taşnaksutyun ve Hınçak örgütleri aracılığıyla) işçiler üzerinde önemli bir etkiye sahipti ve işçi eylemlerinin bir bölümünde etnik aidiyet/kimlik etkili olmuştur. 1905 Rus Devriminin de sınırlı da olsa etkisinden söz etmek olanaklıdır. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun önemli, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın ise sınırlı bir etkisinden söz edilebilir. Oya Baydar'a göre, İkinci Meşrutiyet'i izleyen ilk üç aylık sürede, 60 kadar grev yapıldı. Oya Baydar, bu grevlere katılan işçi sayısının 100 bini aştığını tahmin etmektedir. Şehmus Güzel ise 1908 yılında 111 grevin listesini vermektedir.⁸

Şehmus Güzel, 1908 grevlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklendiği görüşündedir:⁹ “İTC'nin işçiler nezdindeki yeri oldukça yüksekti... Enver Paşa, 1 Ekim 1908'de İzmir'de, İzmir-Aydın Demiryolu grevinde güvenlik güçleriyle grevciler arasında çıkan ve bir ölü ile birçok yaralıya mal olan çatışmanın ertesi günü, aynı yerde askerlere bir söylev verip ‘kardeşlerine ateş açtıkları için onları kınamış, ateş emri veren subayın rütbesini sökmüştür.’ Fransız diplomatları, birçok raporda İTC'nin Selanik ve İzmir'deki grevleri desteklediklerini, grevcileri teşvik ettiklerini yazıyorlar. 1908 grevlerinde İTC'nin, işçileri, özellikle uzlaşmak istemeyen ve en basit işçi haklarını bile tanımaktan kaçınan yabancı işverenlere karşı desteklediklerini söyleyebiliriz.”

Bu grevlerin çoğundan önce işçiler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başvurdu. Hükümetler bu grevlere karşı idari ve hukuki engeller geliştirdi. Bu grevler sınırlı bir örgütlülüğe dayanıyordu ve kalıcı örgütlenmelere de yol açmadı. Ayrıca, bu grevlerde Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal mücadele içinde olan Rum ve Ermenilerin etkileri de gözönüne alınmalıdır.

1908 grevlerinin çoğu başarılı olamadı:¹⁰ “Birçok grevin kısmi başarısızlıkla, ya da bütünüyle başarısızlıkla sonuçlandığı, bir bölümünün ise ancak kısmi başarı veya tam başarıyla sona erdiğini anlıyoruz. (...) Grevciler, özellikle de grev yöneticileri; işlerinden çıkarılma, izlenme, fişlenme, işçi örgütlerinden ayrılmaya zorlanma gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmışlardır.”

1909-1915 döneminde ise 38 grev düzenlendi. Grevlerin çoğu başarısızlıkla sonuçlandı.

Grevler 1914 yılı başlarından sonra kesintiye uğradı.

Bu dönemin önemli eylemlerinden biri, 1 Mayıs'ın kutlanmasıdır. 1 Mayıs 1909 günü Üsküp'te yapılan 1 Mayıs kutlamasına 120 kadar Bulgar ve Sırp ile 10 kadar Türk işçisi katıldı. 1910, 1911 ve 1912 yıllarında, başta Selanik ve İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde gösterilerle 1 Mayıs kutlamaları yapıldı. 1913 ve 1914 yıllarında bildiri dağıtma ve afiş asmayla sınırlı kutlamalar oldu.

Ücretler ve Çalışma Koşulları

Korkut Boratav, Gündüz Ökçün ve Şevket Pamuk tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1839-1913 döneminde Osmanlı Devleti'nde kentsel bölgelerde parasal işçi ücretleri yılda ortalama yüzde 1,1 oranında arttı. Diğer bir deyişle, 1839 yılından 1913 yılına kadar yüzde 123'lük bir artış yaşandı. Gerçek ücretlerin de benzer bir çizgi izlediği tahmin edilmektedir. Daha da önemlisi, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde ortalama ücretlerin İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 40'ını aşmasıdır. 1880-1889 döneminde Osmanlı'da ortalama ücretler İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 46'sına kadar yükselmiştir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında artan fiyatlar nedeniyle gerçek ücretler hızla geriledi.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde memurların en büyük sorunu ise düzenli aylık alamamalarıydı. Bazı dönemlerde aylarca aylık ödenmedi. Aylıkların ödenmesi, “umumi maaş çıktı” biçiminde gazete haberi oluyordu. II. Abdülhamit döneminde en fazla memurun bulunduğu İstanbul'da yılda ancak altı aylık ödenebiliyordu. Ödenmeyen aylıklara ait belgeleri çok ucuza toplayıp, hazineden alacakları tahsil eden araçlar türemişti.

⁷ Eldem, V., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s.41.

⁸ Güzel, Ş., *Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s. 35-47.

⁹ Güzel, Ş., a.g.k., 1996, s.55, 57.

¹⁰ Güzel, Ş., a.g.k., 1996, s.58-59.